

STIPAN TROGRLIĆ, KATOLIČKA CRKVA U ISTRU IZMEĐU OTPORA I POTPORE TALIJANSKOJ VLASTI U ISTRU 1918. – 1943.

Državni arhiv u Pazinu, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Pazin, 2019., 312 str.

U nakladi Državnog arhiva u Pazinu te sunakladi Instituta društvenih znanosti *Ivo Pilar* 2019. objavljena je knjiga povjesničara dr. sc. Stipana Trogrlića *Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918. – 1943.* Riječ je o šestoj Trogrličevoj knjizi koja zahvaća problematiku istarske crkvene povijesti u XIX. i XX. stoljeću, što nam mnogo govori o njegovu autoritetu u istraživanju razmatrane tematike.

Povijest Katoličke crkve u modernoj i suvremenoj Istri, počevši od kraja Drugoga svjetskoga rata do danas, bila je posve marginalizirana unutar hrvatske historiografije, što se posebno odnosi na jugoslavensko razdoblje – iznimku čine tek memoari msgr. Bože Milanovića te doktorska disertacija (*Porečko-pulska biskupija za vrijeme biskupa Trifuna Pederzollija (1913. – 1941.)*) Lucijana Ferenčića – što nas navodi na zaključak da je Trogrličevo djelo prvi pokušaj sinteze međuratne povijesti Istre po tom pitanju.

Sam naslov, konkretnije sintagma „između otpora i potpore“, jasno upućuje da je izdanje kritički postavljeno te daje naslutiti da je autor uspio izbjeći, u publicistici prisutne, binarne poglede na djelovanje Crkve, kako u Istri tako i općenito. Autor je knjigu podijelio na deset većih poglavlja s pripadajućim potpoglavljima. Prvo poglavlje „Katolička crkva pred izazovima međuratnog vremena 1918. – 1939.“ (15-31) čitatelju pruža uvid u crkveno-vjerske te društveno-političke prilike za pontifikata pape Benedikta XV. (1914. – 1922.) te njegova nasljednika pape Pija XI. (1922. – 1939.) u europskome kontekstu. Razumljivo, najviše je prostora posvećeno Piju XI. – „međuratnom papi“ – čiji se početak pontifikata podudara s dolaskom fašizma na vlast u Italiji (i službenim proglašenjem SSSR-a). Sveta Stolica za njegova je pontifikata sklopila konkordate s fašističkom Italijom (1929.) te nacističkom Njemačkom (1933.), koje Trogrlić zasebno analizira. Ocjenjujući ciljeve takve politike Svete Stolice, autor navodi kako su

oni bili „nošeni iluzijom o pozitivnim rezultatima koje bi za Crkvu mogli imati konkordati sa spomenutim zemljama...“, nastavlja mišlju kako se „simpatije Crkve prema totalitarnim državama mogu shvatiti samo u kontekstu organiziranja ovih država oko katoličke ideje“ te zaključuje kako se s vremenom papa uvjerio da zajednički interes ne postoji jer su ciljevi države postajali sve udaljeniji od ciljeva Crkve. S druge strane, spram komunizma kao (trećeg) totalitarnog sustava kritika Svete Stolice bila je neumoljiva, a odnos nepomirljiv, što se najbolje očituje u papinoj enciklici iz 1937. *Divini Redemptoris* u kojoj se on promatra kao „sotonski bič“ koji je „u svojoj suštini pokvaren“.

Nakon upoznavanja čitatelja s općim političkim smjernicama Svete Stolice na europskoj razini autor otvara „istarsku priču“ drugim poglavljem, „Crkvena hijerarhija u Istri i njezin odnos prema talijanskoj vlasti 1918. – 1943.“ (33-65). Podnaslovi te cjeline vrlo su pomno osmišljeni te olakšavaju kronološko, ali i sadržajno, praćenje djelovanja biskupa goričke i dviju istarskih biskupija za međuratne talijanske uprave. Tako biskupa Tršćansko-koparske biskupije Andriju Karlina možemo promatrati kroz podnaslov „iznad svega vjernost Dvojnjoj Monarhiji“, njegova nasljednika Angela Bartolomasija kao biskupa koji se zauzimao za „obranu slobode Crkve“, zatim Alojza Fogara kao biskupa koji se „zauzimao za vjerska prava slavenskih vjernika“ te, konačno, Antonija Santina, koji se našao „između politike ‘romanizacije’ biskupije i očuvanja ‘slavenskih’ vjerskih prava“. Biskup Santin, uzgred rečeno, središnja je ličnost toga poglavlja. Kroz podnaslove je jasno okarakteriziran i rad biskupa Porečko-pulske biskupije: Trifun Pederzoli promatra se u kontekstu faza koje su išle „od politike kompromisa do zauzimanja za slavensku liturgiju“, a Rafaele Radossi ocijenjen je kao „Talijan koji se držao dalje od političkih zbivanja“. Iako je autor nastojao prikazati odnose, nastojanja, dvojbe spomenutih biskupa u korelaciji s asimilacijskim nastojanjima fašističkog režima, s jedne, te nastavno na to probleme slavenskog klera, s druge strane, treba reći da je taj naum, imajući u vidu jezgrovit prikaz njihova djelovanja, bilo teško ostvariti. Najbolji primjer možda je upravo osvrt na pastoralni rad biskupa Radossija. Na svega jednoj stranici teksta, bez konzultacije i citiranja arhivskoga gradiva, što je metodološki diskutabilno, o njemu se govori kao o osobi koja se nije miješala u svjetovne (političke) stvari, kako prije tako ni nakon kapitulacije Kraljevine Italije 8. IX. 1943. Ipak, objavljeni podatak da je sam Radossi uspio svojom intervencijom spasiti šišanskog župnika don Camilla Ammiratija te njegovu nećakinju i šogoricu iz Pazinskog kaštela, gdje je nova, partizanska vlast, donosila odluke o sudbini uhićenika, potvrđuje nam da je bilo nemoguće, posebno u tim bremenitim vremenima, biti apolitičan.

Proces talijanizacije klera u Istri započeo je i prije službenog dolaska fašizma na vlast 1922. godine. O tome nas autor upoznaje u trećem poglavlju „Katolička crkva u Istri u doba talijanske vojne vlasti 1918. – 1920.” (67-94). Naime, već u ožujku 1919. Vrhovno zapovjedništvo talijanske vojske donijelo je zakonsku odredbu za okupirana područja: „ako se daljnji boravak nekog dušobrižnika u crkvenoj službi, zbog njegova ponašanja, smatra opasnim za javni poredak, državna vlast može tražiti da se dotični makne iz crkvene službe”. Time se vojnoj vlasti u Istri omogućilo da svakog (nacionalno) nepoćudnog svećenika ukloni iz njegove župe. U prvom su razdoblju bili protjerani ili odvedeni u konfinaciju župnici iz Draguča, Sovinjaka, Račica, Bresta, Zrenja, Tinjana, Kringe, Boljuna, Vranje, Šušnjevice i Kožljaka, a njihovo mjesto preuzeli su talijanski svećenici iz starih talijanskih pokrajina. Od 1920. sve su učestaliji napadi fašističkih *skvadri* na slavenske svećenike, ali i na tisak, prije svega na pazinsku tiskaru *Pučkog prijatelja*, glasilo hrvatskoga katoličkog pokreta u Istri, s kršćansko-socijalnim usmjerenjem.

Četvrto poglavlje „Vrijeme građansko-liberalnog parlamentarizma 1920. – 1922.” (95-108) bavi se analizom nastojanja talijanske vlasti da se u novopriključenim krajevima – Julijskoj krajini – njezin legitimitet učvrsti i podrškom Katoličke crkve na tom području. U tom procesu izrazito su bili važni politički izbori za talijanski parlament 1921. godine. Slavenski svećenici, „zahvaljujući” svojem utjecaju na župljane – glasače, bili su na meti fašista koji se nisu libili s njima i fizički obračunati, s čime nas autor detaljno upoznaje. U sljedećem poglavlju pod naslovom „Fašistički totalitarizam – od dolaska na vlast do sklapanja konkordata 1922. – 1929.” (109-132) težište je stavljeno na period koji započinje dolaskom fašista na vlast, čime politika denacionalizacije inorodnog stanovništva postaje „organska i sustavna” s naglašenim nasilnim metodama. U mnogim istarskim crkvama, u strahu od fašističkih napada, utihnule su hrvatske pjesme. Smrt svakog slavenskog svećenika, navodi autor, u hrvatskoj je javnosti bila popraćena žaljenjem znajući da će na njihova mjesta biti postavljeni oni talijanske nacionalnosti s „jasnim ciljem potpore talijanskoj politici potalijančivanja Hrvata”. Tema svećenstva zauzimala je u hrvatskoj tiskanoj periodici u Istri, do njezina ukinuća krajem 1920-ih, znatan prostor. Međutim, i unutar hrvatskog tiska, ovisno o tome je li bio kršćansko-socijalnog usmjerenja (*Pučki prijatelj*) ili pak liberalnog (*Istarska riječ*), postojale su bitne razlike čiji je uzrok bio u političkom svjetonazoru, a koji se onda kanalizirao i kroz simpatije/kritike spram određenih hrvatskih svećenika. Na talijanske medije u Istri i njihov diskurs po pitanju hrvatskog svećenstva u Istri autor se nije osvrnuo, ali se, imajući u vidu da su oni bili u vlasništvu fašističke stranke (*L’Azione*), može stvoriti predodžba o tome.

Šesto poglavlje „Fašizam i crkva u Istri – od konkordata do rata 1929. – 1939.“ (133-157) vezano je za posljednje desetljeće prije izbijanja Drugoga svjetskoga rata, kada je fašizam već završio s procesom institucionalizacije i ušao u sve pore društva. Za slavensko svećenstvo u Istri vjerojatno je najvažnija bila odredba Konkordata iz 1929. koja je omogućavala Svetoj Stolici nadležnost izbora biskupa i nadbiskupa. No, država se „osigurala“ člankom 22. koji je omogućavao da zatraži od crkvenih vlasti premještaj onih svećenika koji su mogli biti sumnjivi zbog nacionalnog držanja. Kako se u teoriji i praksi Konkordat provodio u Istri, najbolje oslikava izvješće Giovannija Rellija, tajnika fašističke stranke za Istru, od 21. VIII. 1929. u kojem Katoličku crkvu u Julijskoj Veneciji smatra previše konzervativnom i zato anacionalnom i antifašističkom te pokušava dokazati neutemeljenost biskupskih strahova da će vjernici ruralnih sredina isključivanjem materinskog jezika iz liturgije napustiti Crkvu. Na tom tragu u praksi je spomenuto pravo iz Lateranskih ugovora bilo, ističe Trogrlić, teško provedivo, jer su civilne vlasti uskraćivale suglasnost pri izboru hrvatskih svećenika te su se oni morali zadovoljiti položajima upravitelja župa. Otpor takvoj politici nastojao se ostvariti kroz (izdavačku) djelatnost *Društva sv. Mohora za Istru* s ciljem „prosvjetovanja i odgajanja naroda u ćudorednom, narodnom duhu“.

Sedmo poglavlje „Božo Milanović – rođonačelnik istarskog ‘svećeničkog antifašizma’“ (159-194) pruža pregled širokog Milanovićeva djelovanja, počevši od završetka rata i talijanske okupacije, kada otvoreno iskazuje pripadnost hrvatskom etnikumu. Posljedično je bio izložen pritiscima i napadima istarskih fašista, s kulminacijom pred izbore 1921. godine, kada je u Kringi pretučen i lišen slobode. Suočen s realnošću i opasnošću po vlastiti život bio je prisiljen preseliti se početkom 1922. u Trst, gdje je službovao u Župi sv. Ivana u tršćanskom predgrađu Guardiella kao župni pomoćnik. Ipak, Milanović je bio (sve)prisutan kada je u pitanju položaj hrvatskih svećenika u međuratnoj Istri, zalagao se za pomirenje istarskih „klerikalaca“ i „liberala“, vješto se branio od pokušaja kompromitacije koje su stizale od talijanskih novina te je, unatoč svjetonazorskim neslaganjima, financijski pomogao i istarske antifašiste okupljene u Tajnoj organizaciji *Borba* vezano za proces „gortanovcima“. Veoma važan doprinos očuvanju hrvatskog identiteta među svećenicima Milanović je dao brinući za sjemeništare u koparskom sjemeništu, ali je i za sveopće hrvatsko svećenstvo bio *spiritus movens*. Ukazivao je tako hrvatskim svećenicima i kroz *Društvo sv. Mohora za Istru* koliko je bitno konzultirati, odnosno čitati hrvatske listove iz Kraljevine Jugoslavije kako bi se očuvala pisana riječ na materinskom jeziku. U osmom poglavlju „Na Milanovićevu tragu – primjeri dosljednosti i hrabrosti u

otporu fašizmu" (195-225) priložene su biografije istarskih svećenika, Hrvata i Slovenaca, koji su se istaknuli antifašističkim opredjeljenjem i držanjem. Trogrlić je u tu skupinu ubrojio: Luku Kirca, Franju Livića, Šimu Červara, Ivana Pavića, Vladimira Premate, Leopolda Jurcu i Tomu Banka. Je li i među talijanskim svećenstvom bilo otvorenog protivljenja fašizmu i s kojim posljedicama autor u poglavlju nije pružio saznanja, pa tako ni ocjene. U zasebnom, devetom poglavlju „Razni popisi: podobni, nepodobni, konfinirani, prognani i zatvarani istarski svećenici" (227-253) prikazani su vrlo zanimljivi popisi talijanskih svećenika iz starih talijanskih provincija koji su, došavši u Istru, primali posebnu, izvanrednu financijsku pomoć, što Trogrlić „opravdava" tezom da je trebalo „honorirati i potaknuti propagandni rad tih svećenika za talijansku nacionalnu stvar", te popisi više desetaka nepouzdanih „slavenskih" svećenika među kojima je dio bio interniran u Italiju, zatvoren na području Julijske krajine ili pak protjeran iz Kraljevine Italije.

Posljednje poglavlje, „Politička instrumentalizacija crkvenih institucija – pokušaji i rezultati" (255-297), započinje problematiziranjem Dječakčkog sjemeništa u Kopru, osnovanoga 1880., koje je za 39-godišnjega djelovanja „nerijetko bilo predmet sporova između hrvatskog i talijanskog crkvenog i političkog vodstva oko odgoja sjemeništaraca". Na njegovim temeljima školske godine 1920./21. započelo je s radom malo sjemenište Porečko-pulske i Tršćansko-koparske biskupije s vlastitom školom, a u kojem su se i slavenski sjemeništarci, unatoč objektivnim poteškoćama vezanim za slabije predznanje pri upisu u sjemenište te uz nedovoljno poznavanje talijanskoga jezika za praćenje nastave, uspjeli školovati. Za međuraća je djelovalo i Bogoslovno sjemenište u Gorici, gdje su dvije trećine bogoslova činili Hrvati i Slovenci, a ostalu trećinu Talijani. Nakon 1931. počela su trvenja u bogosloviji na nacionalnoj osnovi, koja su do kraja desetljeća sve više išla u prilog (fašističkoj) politici suradnje s državom u kontekstu rješavanja crkvenih pitanja. Poglavlje autor zaključuje temom jezično-liturgijske problematike, odnosno upotrebe staroslavenskog i hrvatskog jezika u liturgiji te u vjeronaučnoj pouci na području dviju istarskih biskupija, što će ostati kamen spoticanja sve do kraja talijanske uprave na tim prostorima.

Trogrlić se za potrebe pisanja knjige koristio arhivskim gradivom iz Državnog arhiva u Pazinu, Arhiva Porečke i Pulske biskupije, Arhiva Istarskog književnog društva Jurja Dobrile u Pazinu te više istarskih župnih arhiva. Radi se o primarnim izvorima čijom je analizom autor predstavio nove spoznaje o bremenitoj povijesti istarskoga klera za talijanske međuratne uprave. Time, ipak, nije iscrpio dostupno arhivsko gradivo, koje se nalazi i u Središnjem državnom

arhivu u Rimu, Vatikanskom apostolskom arhivu, Državnom arhivu u Trstu, Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu te brojnim drugim arhivskim, knjižničarskim i muzejskim institucijama u zemlji i inozemstvu, koje će budući istraživači, slijedeći Trogrličeve smjernice, morati konzultirati radi upotpunjavanja dosadašnjih rezultata. Izdanje ima i manjih nedostataka. Prije svega to se odnosi na činjenicu da nije opremljeno kazalom osobnih imena i geografskih pojmova, što bi čitatelju, s obzirom na velik broj razmatranih osoba i mjesta, bilo vrlo korisno.

Zaključno, knjiga Stipana Trogrlića *Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918. – 1943.* temeljni je doprinos poznavanju položaja i djelovanja prije svega hrvatskog i slovenskog svećenstva u međuratnoj Istri pod fašističkim režimom, kao i odnosa istarskih biskupa prema „slavenskom pitanju” u crkvenom pogledu.

Milan Radošević